

Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - možnosti z pohledu rodičů malých dětí

Věra Kuchařová

Tento text se za použití dat projektu „Rodina, zaměstnání, vzdělání“ (soubory RZV2-3, podrobnosti uvedeny v literatuře) zaměřuje na to, jak podmínky pro sladování rodiny a zaměstnání, popsané ve stati „Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - strukturální a institucionální podmínky“, publikované v č. 6/2011 FÓRA sociální politiky, reflektují ve svých postojích a požadavcích rodiče dětí předškolního a mladšího školního věku. Rodinnou politikou obou zemí podporovaný model komplementárního rozdělení rolí partnerů-rodičů konvenuje velké části mladých rodičů, nicméně Slováci a Slovenky jsou v postojích více nakloněni genderové rovnoprávnosti v soukromé i veřejné sféře. Existuje jistý konfliktní vztah mezi rodinnými a profesními ambicemi, ale též mezi preferencemi v rodinném a genderovém kontextu, komplementární model dělby rolí partnerů však nadále převládá. V oblasti kombinace rodiny a zaměstnání ani jedna země nedosahuje úrovně požadované pro země EU. Dílčí snahy o lepší podmínky sladování nevedou k žádoucímu výsledku, nejsou-li součástí komplexnějšího přístupu.

Fakta shromážděná ve zmíněné stati ukazují, že v zásadě platí, že obě země patří k jednomu typu tzv. „rodinného režimu“ (family regime), tzn. vykazují velmi blízké charakteristiky sociální a hodnotově normativní podpory rodin včetně míry podpory genderové rovnoprávnosti. Legislativa, veřejné mínění i rodinná politika v nezanedbatelné míře přispívají k udržování genderových rozdílů. To se odráží v trvalých bariérách úspěšnější harmonizace rodiny a zaměstnání. Jsou zde však jisté rozdíly. Z pohledu typologie rodinných politik se česká jeví jako o něco více orientovaná na tradiční rodičovské role (muže živitele) než slovenská, ač obě mají některé rysy defamilialistické liberálně orientované rodinné politiky (srv. Steinhilber, 2005; Švarc, Švarcová, 2007; Soukupová, 2008; Fučík, Chromková Manea, 2008). Ty jsou však zastíněny, zejména v ČR, takovými familialistickými prvky, jako je délka rodičovské dovolené spolu s délkou nároku na rodičovský příspěvek (srv. Kocourková, 2006). Poněkud nekonzistentní rodinná politika ČR i SR má diferencované dopady na strategie sladování rodiny a zaměstnání. Zřetelnější je nicméně v tomto kontextu pod-

pora tradičního pojetí rodinných rolí než genderové rovnoprávnosti (srv. Sladování, 2010). Tyto efekty by nebyly samy o sobě výrazné, kdyby je neposilovaly podmínky na trhu práce a pracovní podmínky vytvářené zaměstnavateli.

Z hlediska pracovních podmínek (ne)podporujících harmonizaci rodiny a zaměstnání se země liší tím, že v ČR jsou o něco lepší podmínky pro flexibilní pracovní režimy, zatímco na Slovensku je příznivější tendence ve vytváření prorodinného klimatu ve firmách. Přesto podniky neprokazují v žádné ze zemí takovou vstřícnost k zaměstnancům s rodinnými povinnostmi, která by příliš přesahovala právně vymezené povinnosti zaměstnavatelů. To nerozvíjí rodičům malých dětí prostor pro účinnější sladování povinností v rodině a v zaměstnání.

Podívejme se zde, jak se v uvedeném společensko-ekonomickém kontextu formují vybrané předpoklady a základní strategie sladování rodiny a zaměstnání v mikrosociální rovině. Vycházíme z předpokladu, který zde ale není předmětem ověřování, že chování (zde rodičů malých dětí) odráží externí podmínky, přičemž se tyto

vytvářejí mj. v reflexi individuálních preferencí a zájmů. Ověřit chceme hypotézu, že hodnotové orientace a preference rodičů malých dětí, jichž se zvláště intenzivně týkají problémy harmonizace rodiny a zaměstnání, vykazují spíše tradiční rysy, nicméně jsou do jisté míry inkonzistentní. Výsledkem je nezanedbatelná míra legitimacy stávající koncepce rodinné politiky.

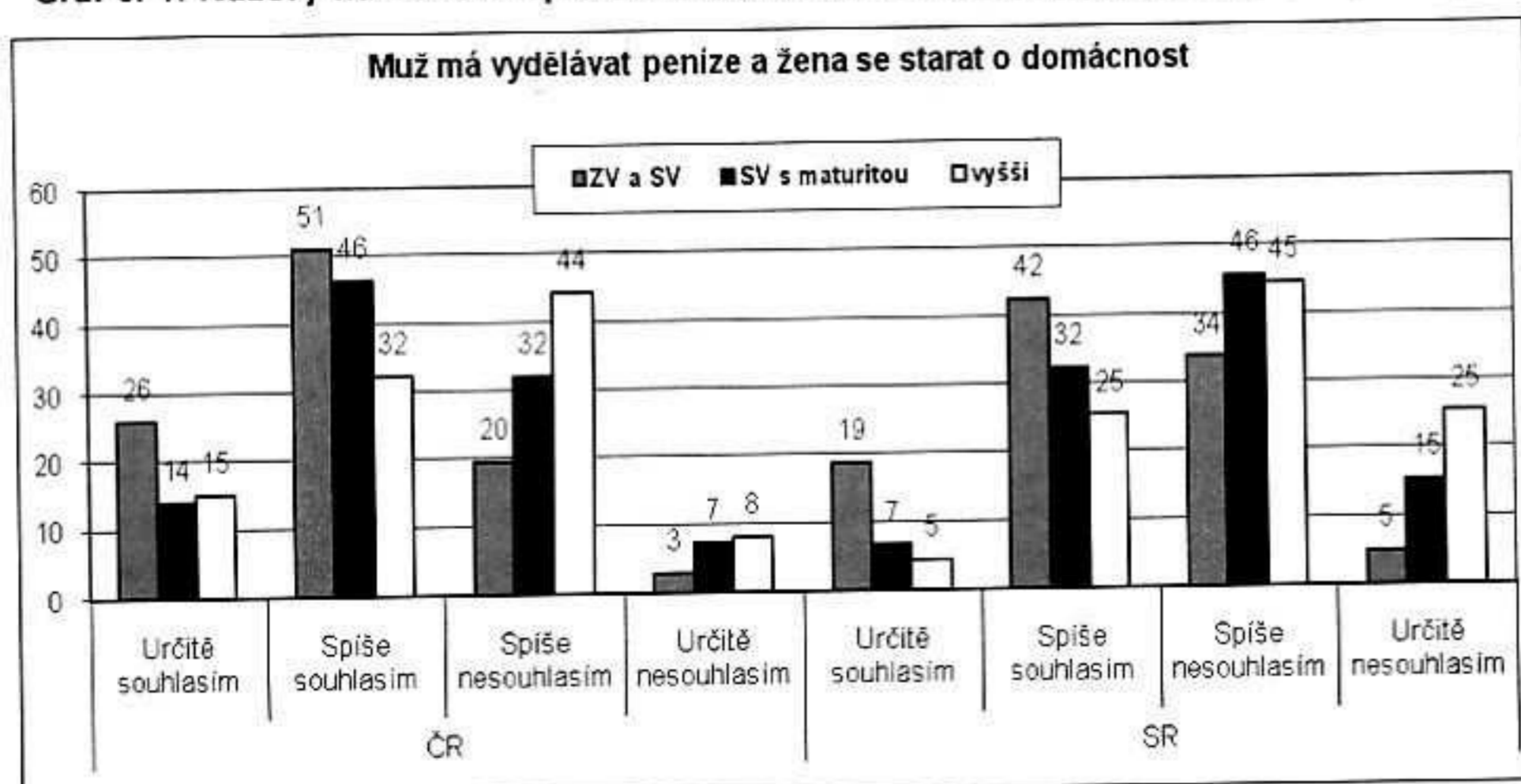
Postoje se však mění a lze předpokládat změny nároků na rodinnou politiku v budoucnosti (srv. Sirovátka, Bartáková, 2008). Obojí se totiž vyvíjí v průběhu rodinného cyklu (viz Höhne et. al., 2010).

Názory rodičů na genderové otázky a partnerskou dělbu práce

Pro hodnocení jak strategií volených v rodinách v zájmu sladování rodiny a zaměstnání, tak očekávání podpory od státních a dalších institucí je důležité znát názory na genderové otázky a partnerskou dělbu práce. Celkově, měřeno různými indikátory, je preferována egalitární dělba rolí mezi partnery, která je jedním ze základních předpokladů úspěšné kombinace pracovních a rodinných závazků. Uvedená preference není výrazná, v ČR je její podpora vyrovnaná s opačným názorem, zatímco dotázaní slovenští rodiče vykazují větší akceptaci genderové rovnoprávnosti a citlivost k ní (srv. Svobodová, Šťastná, 2010¹). Ilustruje to graf č. 1, který ukazuje míru souhlasu s komplementární dělbu práce v odpovědích na obvyklou, ostřejší formulovanou otázku, měřící genderové postoje. Dokumentuje také nezanedbatelný vliv vzdělání, zhruba stejně velký v obou zemích (uveden proto, že celkově jsou slovenské výběrové soubory „vzdělanější“). Na Slovensku se navíc méně liší názory mužů a žen, genderové rozdíly jsou statisticky významné pouze v ČR².

Ve výběrových šetřeních nebývají odpovědi na různé otázky měřící tyto postoje konzistentní, proto byla provedena faktorová analýza celé baterie otázek (tabulka č. 1), aby zachytila kvalitativní (obsahové) aspekty celkových postojů. Byly rozliše-

Graf č. 1: Názory na základní partnerskou dělbu rolí podle země a vzdělání (RZV2)

Pozn.: 1. ZV=základní vzdělání, SV=střední vzdělání;

2. koeficienty kontingence (CN)² na hladině významnosti 0,000: rozdíl mezi zeměmi 0,22; rozdíly podle vzdělání: ČR 0,24; SR 0,28

Tabulka č. 1: Faktorová analýza postojů k rovnoprávnosti postavení mužů a žen (RZV2)

	genderová rovnost	aktivní podíl otců	komplementárnost rolí	konflikt rodičovství a profese
muž a žena mají mít stejné povinnosti v péči o domácnost	0,489	0,434	-0,052	-0,142
muž a žena mají mít stejnou možnost věnovat se zaměstnání	0,752	0,122	-0,183	-0,023
dnes žena potřebuje vzdělání a vlastní kariéru	0,646	0,049	-0,304	0,211
do rodinného rozpočtu mají přispívat muž i žena	0,600	0,036	-0,168	-0,030
muž a žena mají mít stejnou možnost věnovat se svým zájmům	0,725	0,128	0,149	-0,066
pokud výhodné, pak správné: muž doma s dětmi a žena do práce	0,203	0,717	-0,127	-0,017
rodičovskou dovolenou čerpat střídavě - rovnoměrné rozdělení péče	0,024	0,831	-0,008	0,107
muž má vydělávat a žena se má doma starat o rodinu	-0,252	-0,260	0,621	0,143
být trvale v domácnosti přináší radost a uspokojení jako v zaměstnání	-0,095	0,107	0,750	-0,196
předškolní dítě zaměstnané matky trpí	-0,056	-0,138	0,612	0,375
mít děti znamená velké omezení rodičů	-0,087	-0,074	0,052	0,776
péče o dítě ohrožuje kariéru	0,067	0,141	0,016	0,792
vyčerpaná variance % (celkem 56,8 %)	18,600	12,900	12,700	12,600
<i>průměrné skóre muž</i>	<i>0,083</i>	<i>0,127</i>	<i>-0,047</i>	<i>-0,034</i>
<i>průměrné skóre žena</i>	<i>-0,079</i>	<i>-0,121</i>	<i>0,045</i>	<i>0,033</i>
<i>průměrné skóre ČR</i>	<i>0,116</i>	<i>-0,027</i>	<i>-0,252</i>	<i>-0,135</i>
<i>průměrné skóre SR</i>	<i>-0,113</i>	<i>0,026</i>	<i>0,245</i>	<i>0,131</i>

KMO and Bartlett's Test 0,769; Sig. 0,000

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

ny čtyři faktory, které lze nazvat: genderová rovnost, aktivní podíl otců, komplementárnost rolí a konflikt rodičovství a profese. Ukázalo se tedy, že baterie otázek použitá v souboru RZV2 rozlišuje různorodost postojů a poukazuje na jistou strukturovanost celkového postoje k partnerské dělbě rolí. Údaje v grafu č. 1 nicméně ilustrují dost spolehlivě celkový postoj rodičů v rané fázi rodinného cyklu, který je východiskem reálných strategií harmonizace rodinných a profesních aktivit.

Na základě faktorové analýzy nebyly mezi zeměmi shledány velké rozdíly, stejně jako mezi muži a ženami. Národní rozdíly se týkají, pokud existují, hlavně míry tradičního pojetí dělby rolí partnerů, genderové rozdíly byly zjištěny u názorů na roli otců. Slovenští rodiče výrazněji požadují rovnoprávnost zjevně proto, že méně pociťují existenci konfliktu mezi rodičovskými a profesními rolí (čtvrtý faktor). Další zjištění výzkumu naznačují i jejich větší ochotu jej řešit „genderově rovnoprávnějšími metodami“. Prokázali v deklaracích o svém reálném chování větší otevřenost rodičů k „záměně rolí“, operacionalizované přijetím strategie otce na rodičovské dovolené (poněkud v rozporu s uvedenými postoji). Na Slovensku projevilo ochotu (RZV2) zůstat s dětmi na rodičovské dovolené 54 % otců malých dětí, v ČR jen 40 % a od svých partnerů to očekávalo jen 35 % českých žen (v SR se odpovědi mužů a žen neliší; míru rozdílu mezi zeměmi vyjadřuje $CN=0,22/0,000$). Reálné podíly otců na rodičovské dovolené jsou ovšem v obou zemích zanedbatelné. Proč je zde rozpor mezi postoji a chováním, lze z větší části vysvětlit strukturálními podmínkami, jako jsou platové rozdíly mužů a žen a přístupy zaměstnavatelů, stejně jako hodnotově normativním kontextem (přetrvávající tradiční chápání mužských a ženských rolí).

Ceši nejenže zastávají signifikantně častěji tradičnější názory na rozdělení rolí mužů a žen, ale navíc vykazují jejich relativně větší shodu mezi partnery (data RZV3). Ta je ovšem poměrně vysoká v obou zemích. Míra shody vyjádřená koeficientem kappa dosahuje v ČR u jednotlivých položek hodnot 0,14 (rovné možnosti věnovat se zaměstnání) až 0,38 (rovné možnosti věnovat se svým zájmům). Na Slovensku jsou tyto hodnoty a jejich rozmezí 0,13 (také u položky „rovné možnosti věnovat se zaměstnání“) a 0,32 (do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba partneři)⁴. Nacházíme tu jisté predispozice pro nerovnost v reálném rozdělení rolí v době, kdy je třeba pečovat o malé děti. Ženy v obou zemích pak také vnímají negativní dopady domácí péče na profesní život silněji než muži, protože je reálně takto zažívají. V obou zemích, především ale u žen, hraje roli vzdělání, když jeho vyšší úroveň je spojena s vyššími profesními ambicemi, tedy i větším zájmem o egalitární dělbu práce pro rodinu.

Poměrně vysoká partnerská shoda panuje také ohledně jedné ze zásadních otázek v rámci strategie mladých rodin při hledání souladu mezi rodinou a zaměstnáním, kterou je požadovaná délka rodičovské dovolené⁵. Z hlediska následného pracovního uplatnění matky označilo reálně využitou délku za správnou 50 % párů v ČR a 43 % v SR, za příliš dlouhou 15 %, resp. 16 %. V ČR ji označila za delší, než by bylo optimum, zhruba desetina mužů i žen. Na Slovensku ji však za příliš dlouhou označily ženy ve 12 % párů, zatímco muži jen v 7 %. Obdobné hodnocení, ale z hlediska potřeb dítěte, zaznamenalo ještě větší partnerskou shodu. S délkou RD bylo z tohoto hlediska spokojeno 71 % českých a 78 % slovenských párů. Nespokojenost byla vyjadřována spíše výjimečně, a pak si lidé větší-

nou přáli delší rodičovskou dovolenou (oba rodiče v každé zemi v cca 8 %) s ohledem na dítě, ale naopak kratší s ohledem na zaměstnání ženy.

Vzhledem k těmto zjištěným představám o strategiích harmonizace rodiny a zaměstnání by se dalo předpokládat, že slovenští rodiče budou mít trochu vyšší očekávání společenské podpory rovnoprávného postavení žen a mužů formou opatření rodinné politiky, budou preferovat genderově neutrální nástroje a opatření či budou jinak hodnotit jejich efektivitu. K tomu se ještě vrátíme.

Jednou z možností ověření, nakolik se deklarovaná míra požadované rovnoprávnosti postavení mužů a žen projevuje v reálném životě, je míra shody prosazovaných strategií plnění rodinných funkcí s uvedenými postoji a míra shody v partnerském vyjednávání. Ta byla již výše zmíněna. Navzdory požadavkům na rovnoprávné postavení partnerů, deklarovaným ve výzkumu rodičů malých dětí, jen polovina českých a slovenských žen a ještě méně mužů, hlavně českých, skutečně takové uspořádání ve své rodině prosazuje (graf č. 2). Mít stejnou možnost věnovat se zaměstnání totiž nebývá chápáno doslovně. Pouze 43 % dotázaných mladých Slováků a 31 % Čechů, kteří souhlasí s výrokem o rovných možnostech partnerů věnovat se svému zaměstnání, současně za nejlepší způsob předcházení konfliktu rodiny a zaměstnání považuje situaci, kdy oba vykonávají stejně náročné povolání. Ostatní většinou volí možnost, kdy muž vykonává povolání náročnější (otázka byla položena tam, kde byli oba zaměstnaní). Dotázaní na Slovensku (hlavně muži) zde prokazují větší konzistenci názorů. Nicméně v obou zemích je zde opět dosahováno poměrně vysoké míry souhlasného postoje partnerů (CN 0,50 v ČR a 0,33 v SR,

Kappa 0,36 a 0,31; vždy na hladině významnosti 0,000). Naznačuje to, že komplementární dělba rolí mezi partnery je ve více než polovině domácností s malými dětmi v obou zemích výsledkem vzájemné dohody partnerů. Může to být projevem výše zmíněné „strukturovanosti“, čili jisté inkonzistence, názorů na genderové rozdělení činností pro rodinu.

Z provedené dílčí analýzy toho, jak je pojímána genderová rovnost v partnerství u rodičů dětí předškolního a nejmladšího školního věku, jsou zřejmé částečně odlišné přístupy lidí v ČR a SR. V obou zemích se však ukazuje, že v době potřeby intenzivnější péče o děti velká část rodičů zastává názory, které podporují komplementární dělbu rolí partnerů. Je tu tedy jistý soulad mezi opatřeními rodinné politiky a požadavky populace lidí v počátečních fázích rodinného cyklu. Výsledné chování však

komplikuje situaci žen matek na trhu práce, zejména při návratu z rodičovské dovolené. Lze si tedy položit otázku, zda se tu nejedná o jakýsi začarovaný kruh, v němž se pohybují strategie harmonizace rodiny a zaměstnání. Rodiče by se z něj měli šanci vymanit, pokud by o to stáli (a výzkumy ukazují, že mnozí ano, zvláště lidé z určitých sociodemografických skupin), za předpokladu, že společenské podmínky rozšíří prostor pro svobodnější volbu strategií.

Očekávání mladých rodičů od rodinné a sociální politiky a politiky zaměstnanosti

Lidé na počátku životní a rodinné dráhy si v obou zemích uvědomují potřebu společenské podpory rodičovství, ale nechtějí na ni spoléhat, resp. asistence rodinné

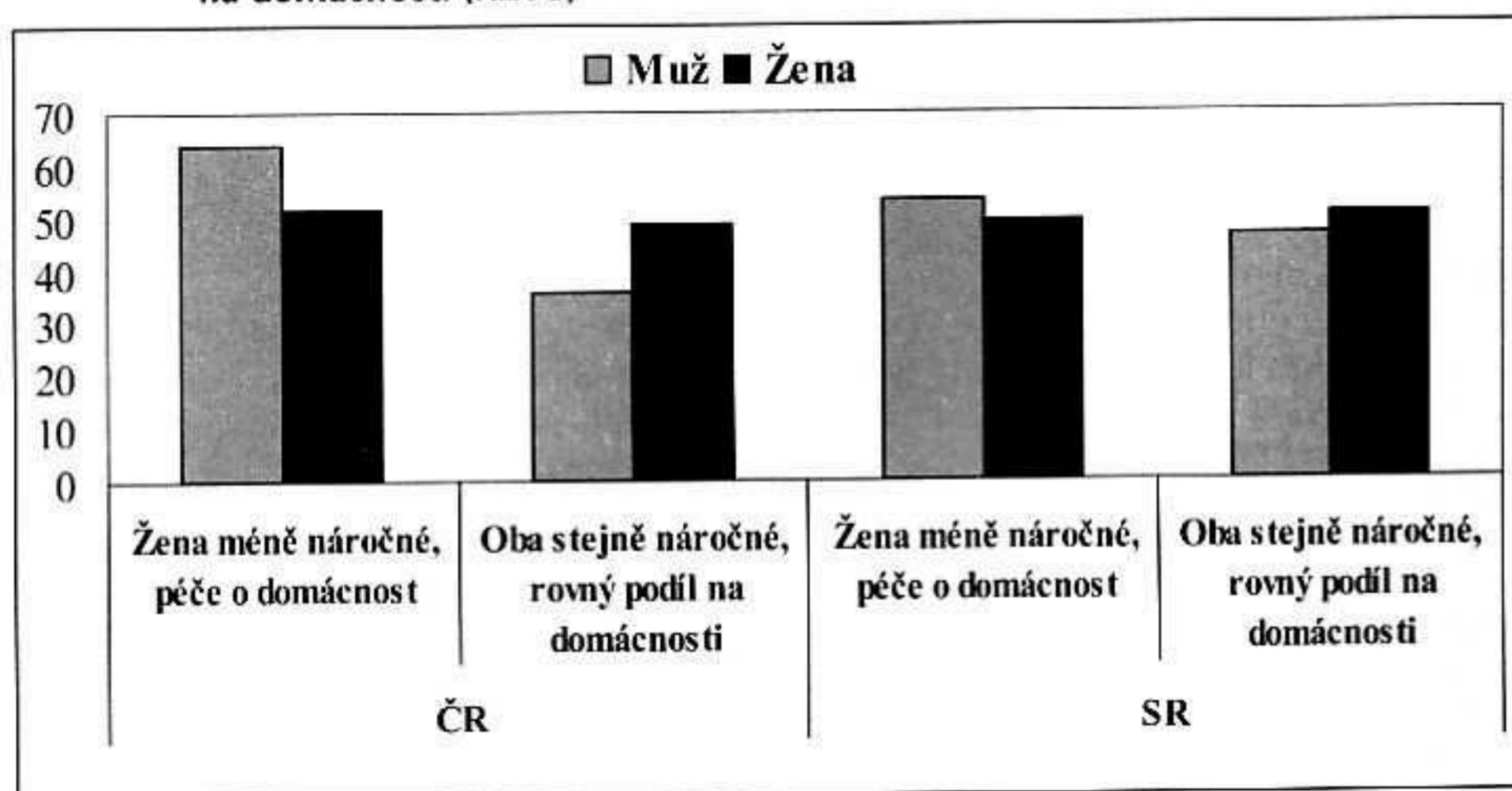
politickými opatřeními není rozhodujícím faktorem jejich rozhodování o rodičovství (srv. Kuchařová, 2008). Naopak je výrazně oceňována jako podpora sladění rodinných a pracovních rolí. Problémové dopady narození dítěte vidí lidé, více ženy než muži, zejména v poklesu příjmů, omezení realizace osobních zájmů a omezení profesního uplatnění. V tomto pořadí to platí pro ČR i SR. Tato percepce souvislosti založení rodiny se promítá do očekávání vůči rodinné, příp. sociální politice. Obecně je vyžadováno především posílení příjmů (tabulka č. 2). To nelze chápat jen jako výraz hlavního zájmu o materiální podmínky rodičovství, ale též v souvislosti s většinou preferovaným dlouhým přerušením profesní kariéry (téměř výlučně žen) při péči o dítě první 1–3 roky po narození. Opatření směřující k trhu práce jsou žádána podstatně méně, než by odpovídalo deklarovaným dopadům rodičovství. Naopak je ceněna možnost setrvat v domácí péči o dítě co nejdéle, jakkoliv je to na úkor profesního života. V souladu s tím jsou pro mladé rodiny vyžadovány spíše dávky než služby (srv. Höhne, 2008). Lidé tak vlastně preferují takové nástroje rodinné politiky, které skrze dopady na profesní dráhu spíše prohlubují genderové nerovnosti (srv. Sirovátka, Bartáková, 2008: 91 an.). Buď si to neuvědomují, nebo to akceptují. Tyto preference nejsou závislé na tom, jak se k těmto nerovnostem lidé vyjadřují v postojích. Nejsou však diferencovány ani podle pohlaví, což vyjadřuje akceptaci komplementární dělby rolí partnerů v době péče o nejmenší děti (explicitně ilustrovanou posledním pořadím položky o střídání rodičů na rodičovské dovolené). Jakkoliv jsou nepatrné, statisticky nevýznamné, přesto rozdíly mezi ČR a SR odrážejí odlišnosti v rodinné politice v těchto zemích (např. nižší náhradu ušlého příjmu u příspěvku v mateřství nebo relativně lepší dostupnost zařízení denní péče pro děti do tří let, obojí na Slovensku⁶).

Celkový přístup k roli státu a k dělbě rolí mezi partnery se odráží v tom, že větší očekávání nebo nespokojenost se stávajícím stavem se týkají rodinné (sociálně) politických opatření oproti opatřením v pracovním kodexu a legislativě o zaměstnanosti.

Míra souladu názorů na vhodná opatření rodinné politiky byla ověřována v souboru partnerských dvojic zjednodušenou otázkou na preference (tabulka č. 3). Shoda je poměrně vysoká, zejména v ČR, přičemž se tyto postoje liší podle dané země. Slováci v tomto pohledu zřetelněji upřednostňují finanční pomoc a podceňují význam pracovního zapojení žen také, nebo právě, v době raného mateřství. Nižší zájem o služby oproti dávkám je už vlastně důsledkem preferovaného přerušování pracovní kariéry ženy po dobu několika let po narození dítěte oproti paralelnímu výkonu mateřské a profesní role.

Základní služby pro rodiny (s malými dětmi) poskytují zařízení denní péče o děti,

Graf č. 2: Preferovaný způsob řešení vztahu mezi rodinou a zaměstnáním v rodinách obou zaměstnaných partnerů s malými dětmi - náročnost zaměstnání a podíl na domácnosti (RZV3)

Pozn.: varianty odpovědí byly (zestručněno): 1. žena vykonává méně náročné zaměstnání a více se stará o domácnost a děti; 2. takto jsou role přičteny otci; 3. oba partneři vykonávají stejně náročné zaměstnání a rovným dílem se dělí o péči o domácnost a děti. V grafu znázorněny volby 1. a 3. varianty.

Tabulka č. 2: Hodnocení vybraných opatření rodinné a sociální politiky – podíly umístění položek na 1.–3. místě (v %, RZV2)

	ČR %	SR %	ČR pořadí	SR pořadí
Dobře placená a dlouhá rodičovská dovolená	49	46	1	2
Dobře placená mateřská dovolená	47	57	2	1
Dostatečně vysoké přídatky na děti	37	39	3	3
Možnosti zkrácených úvazků a pružné pracovní doby	32	28	4	6
Cenově dostupné bydlení pro rodiny s dětmi	28	31	5	4–5
Dobrá dostupnost mateřských škol	27	31	6	4–5
Snižování daní pro osoby s nezaopatřenými dětmi	16	10	7	8–10
Dobrá dostupnost zařízení pro děti do tří let	12	6	8	13–14
Dostatek zařízení pro děti v mimoškolní době	11	10	9	8–10
Dostatečně vysoké porodné při narození dítěte	10	10	10	8–10
Kvalitní pracovní právní ochrana rodičů v zaměstnání	8	11	11	7
Snižování nákladů na vzdělání dětí	6	8	12–14	12
Povinnosti zaměstnavatele poskytovat matkám 1–2 dny volna	6	9	12–14	11
Možnost novomanželské půjčky	6	6	12–14	13–14
Možnost rodičů střídání se na mateřské, rodičovské dovolené	3	2	15	15

Poznámka: Respondenti měli mezi uvedenými položkami vybrat 3 nejdůležitější a přiřadit jim pořadí 1. až 3. První dva číselné sloupce tabulky uvádějí součet, kolikrát byla položka vybrána na některém z prvních tří míst. Poslední dva sloupce uvádějí pořadí položek podle souhrnných výsledků.

jejichž nabídka vytváří jeden ze zásadních předpokladů návratu žen (mužů) po rodičovské dovolené na trh práce a tím podmínky takové strategie sladování rodinného a pracovního života, která se zakládá na egalitární partnerské dělbě práce. Zjištěná poptávka po těchto službách opět odráží spíše tradičněji orientované preference formy péče o děti, přestože tyto preference „konzervují“ tradiční partnerskou dělbu rolí a zhoršují postavení žen na trhu práce.

Zhruba čtvrtina rodičů dětí příslušného stáří odmítá využívání služeb denní péče po celé období předškolního věku. Nicméně slovenští rodiče častěji než čeští upřednostňují zařízení pro nejmladší děti (už v případě dvou- až tříletých dětí) a naopak pro ně také méně často preferují rodičovskou péči. Rozdíl není sice příliš statisticky významný (CN 0,17/0,000), ale zajímavější je to, že nižší potřebu rodičovské péče do značné míry způsobuje orientace na péči prarodičů (např. pro dvou- až tříleté děti považuje za nejlepší rodičovskou péči 87 % dotázaných rodičů v ČR a 75 % v SR, zatímco prarodičovskou péči zmínilo v ČR 6 % a v SR 13 %). U starší věkové kategorie dětí (3–4 roky) je zájem o prarodiče vyrovnaný, ale v ČR je tomu díky trvalé preferenci péče rodinné, zatímco na Slovensku je to důsledek přesunu zájmu ve prospěch institucionální péče. Přes tyto rozdíly služby před rodinnými dávkami upřednostňují spíše Češi. Může to být i tím, že všechny základní rodinné dávky hrají podle subjektivních hodnocení rodičů malých dětí v rodinách v SR významnější roli než v českých (také objektivně, viz Mitchell, 2010). Češi také kladou větší důraz na vytváření pro rodiče příznivých podmínek na trhu práce než Slováci, navzdory vyšší nezaměstnanosti na Slovensku. Nelze nevyslovit pochybnost o tom, jak vlastně interpretovat data o požadavcích lidí vůči veřejným politikám. Postojové diskrepance se zde zřejmě projevují v nevyhraněnosti názoru na roli státu, příp. dalších subjektů rodinné politiky. Na druhé straně se nabízí vysvětlení, že české ženy se obtížněji vrací na trh práce po rodičovské dovolené vzhledem k tomu, že je, spolu se čtyřletým nárokem na rodičovský příspěvek, jejich domácí péče delší než v SR. To však šetření RZV nepotvrdilo. Podíl žen, které se vrátily do zaměstnání bez problémů, byl obdobný, mírně nadpoloviční. Poněkud vyšší však byly v SR podíly matek, které zůstaly po rodičovské dovolené nezaměstnané, a těch, které zůstaly doma pečovat o (další) dítě. Češky naproti tomu mírně častěji dočasně řešily drobnější problémy s návratem do zaměstnání.

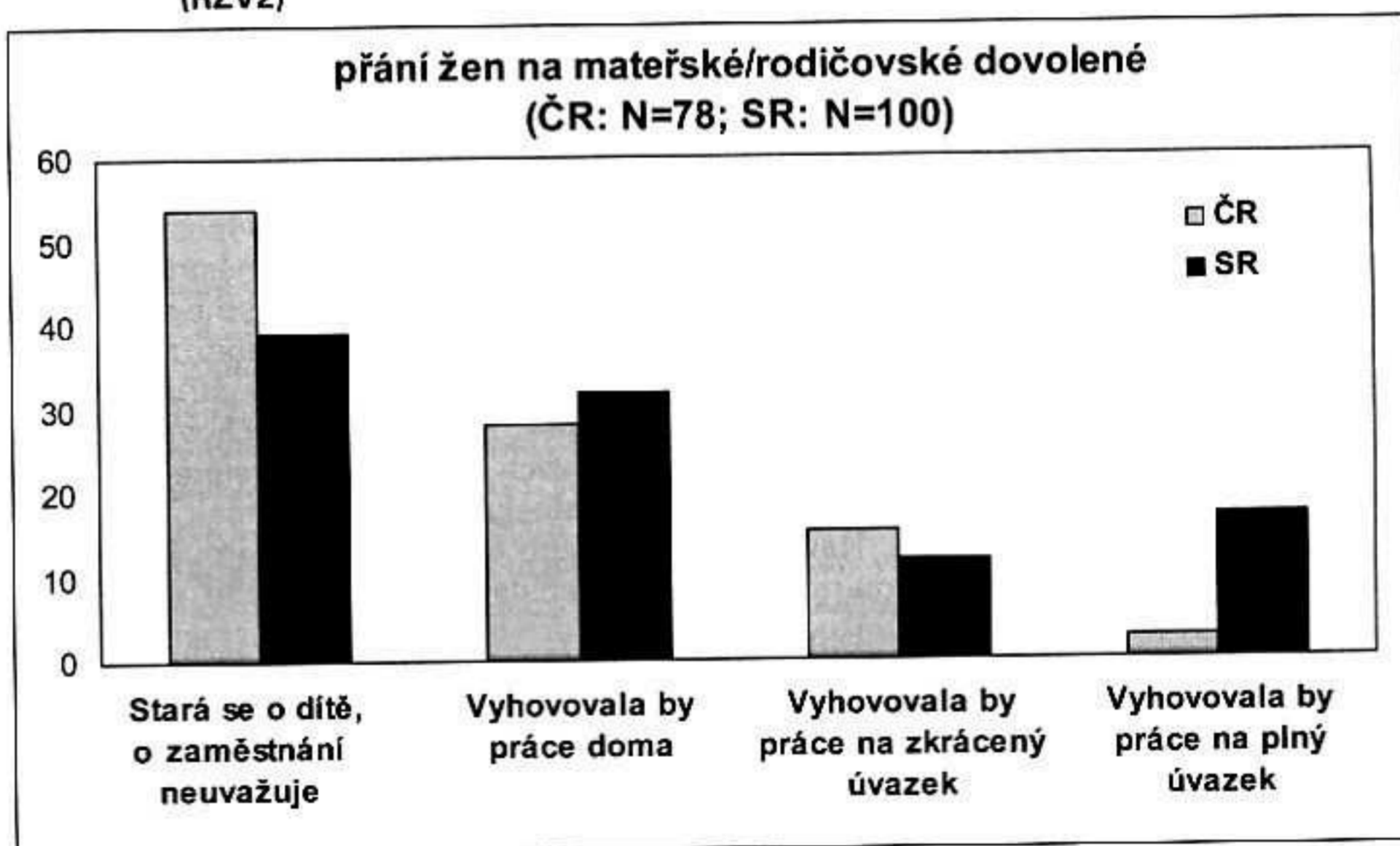
Je možné hledat vysvětlení těchto diskrepancí v tom, jak jsou hodnoceny potenciální dopady zavedení opatření rodinné politiky, která respondenti vybrali jako nejžádanější? Pořadí nejžádanějších opatření je v obou zemích velmi podobné (tabulka č. 2). Slovenský soubor však vykazuje větší důvěru v jejich efektivitu. Slováci více než Češi věří, že vybraná opatření rodinné

Tabulka č. 3: Preferované přístupy rodinné politiky k řešení kombinace rodiny a zaměstnání (podíly v %, RZV3)

		soulad názoru partnerů koeficient kappa*		ČR		SR	
		ČR	SR	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Kterou ze dvou oblastí by se měl stát v péči o rodiny s dětmi zabývat především	Rozšiřování sociálních služeb	0,54	0,42	34,8	32,5	24,9	21,5
	Zvyšování finančních dávek			33,6		23,2	
				65,2	67,5	75,1	78,5
Co by měl dělat stát pro ženy s malými dětmi především	Podporovat finančně	0,48	0,31	58,3	55,8	71,1	67,9
	Vytvářet podmínky na trhu práce			57,0		69,5	
				41,8	44,3	28,9	32,1
				43,0		30,5	

*hladina významnosti 0,000

Graf č. 3: Hodnocení vlastní situace nepracujícími matkami na rodičovské dovolené (RZV2)

politiky usnadní dosáhnout žádaného počtu dětí a v plánovanou dobu. Také více věří, že jim umožní zaměstnání v době zvýšených nároků na výchovu dětí. Ohledně sladování rodiny a zaměstnání a samotné výchovy dětí jsou však v obou zemích deklarovány obdobné názory, tj. hlavně ty, které vyjadřují víru v pozitivní efektivitu prorodinných opatření. Věří v ni 79 % respondentů v ČR a 83 % v SR.

Legitimita rodinné politiky, konkrétně v kontextu kombinace rodiny a zaměstnání, je tedy v obou zemích vysoká. Z toho plynou jak vysoká očekávání vůči ní ve smyslu posilování paternalistického přístupu státu k rodinám, tak oprávněné požadavky, týkající se vytváření obecného společenského klimatu a zainteresování relevantních subjektů, jmenovitě zaměstnavatelů a obcí. Současně je tu evidentní rozpor, protože nejčastěji požadovaná opatření nejsou ta, která odborníci považují za konstruktivní z hlediska sladování rodinných a profesních rolí.

Typickým příkladem je rodičovská dovolená, jejíž tříleté trvání je v obou zemích preferováno i ve fiktivní konfrontaci (navozené otázkou dotazníku) s variantami kratší dovolené s vyšší finanční náhradou při-

jmu⁷. Odmítána je však i její delší varianta. Současně by ženy v obou zemích uvítaly větší možnost paralelní výdělečné činnosti, než reálně existují (graf č. 3). Zde je jasný negativní vliv strukturálních podmínek. Formálně právně jsou v obou zemích vytvořeny vhodné podmínky, reálná praxe ale nevytváří dostatečnou nabídku relevantních flexibilních pracovních režimů. Tento požadavek je výraznější na Slovensku, kde se i v tomto projevuje malá, nebo možná negativní zkušenost se zkrácenými úvazky (graf č. 3). Reálně se ženy v ČR i v SR chovaly v tomto smyslu v době rodičovské dovolené obdobně (34 % Češek a 29 % Slovenek si občas přivydělalo, vždy spíše výjimečně; v obou případech jen 6 % matek mělo trvalejší zaměstnání, většinou krátkodobé). Vyšší možnost pracovat na kratší úvazek umožňuje českým matkám častěji nastoupit po rodičovské dovolené do zaměstnání oproti slovenským⁸. Relativně nižší kompenzace příjmu v době rodičovské dovolené na Slovensku se nepromítá do rozdílů ve věku dítěte v době, kdy se jeho matka vrací do zaměstnání (v necelé polovině případů je to okolo třetího roku věku, necelé tři desítiny matek se vrací dříve).

Tabulka č. 4: Preferované pracovní zapojení a forma práce ženy (typ úvazku) podle věku dětí (řádkové relativní počty v %, RZV3)

období podle stáří dítěte/děti	Preferovaná forma práce ženy (typ úvazku)						Shoda názorů partnerů - kappa koeficient*	
	ČR			SR			ČR	SR
	na celý úvazek	částečný úvazek	zůstat doma	na celý úvazek	částečný úvazek	zůstat doma		
některé z dětí ve věku 1–2 roky	2,0	4,4	93,6	1,1	7,2	91,7	0,22	0,41
některé z dětí ve věku 2–3 roky	1,9	14,5	83,6	5,3	22,1	72,6	0,40	0,30
některé z dětí ve věku 3–6 let	17,0	55,8	27,2	34,0	45,2	20,9	0,29	0,36
nejmladší dítě začne chodit do školy	41,5	49,6	8,9	47,5	42,7	9,8	0,44	0,45

* na hladině významnosti 0,000

Rozdíly mezi preferovaným časováním návratu do zaměstnání po narození dítěte a skutečně realizovaným není ani v jedné zemi výrazný. Jak už bylo zmíněno, nejčastěji bývá využívána celá délka rodičovské dovolené a po ní ženy nastupují převážně na plný úvazek. Často je kladena otázka, nakolik je to způsobeno známými preferencemi a nakolik systémově a institucionálně. Do značné míry tu působí oba typy determinant synergicky. Můžeme si ale položit další otázku – jestliže se ženy zřejmě tak či onak podřizují institucionálním podmínkám, nakolik se podřizují partnerovi (který může být i reprezentantem názorů širšího příbuzenstva nebo sociálního prostředí). V tabulce č. 4 vidíme, že názory partnerů se v této oblasti dost shodují, ale míra shody kolísá jak při srovnání republik, tak podle věku dítěte. Nevyšší partnerská shoda názorů je v obou republikách u dětí mladšího školního věku, kde je i největší variabilita názorů. U mladších dětí se liší míra shody v republikách. V raných fázích rodičovství jsou spíše muži nositeli tradičního přístupu ke kombinování mateřství s profesními ambicemi ženy.

Závěry

Rodinnou politikou v ČR i SR podporovaný model komplementárního rozdělení rolí partnerů-rodíčů konvenuje velké části mladých rodičů. Nicméně v hodnotových orientacích lze nalézt mezi těmito zeměmi rozdíly. Slováci (Slovenky) jsou v postojích více nakloněni genderové rovnoprávnosti v soukromé i veřejné sféře. Přitom analýza potvrdila rozpornost mezi názory na rovné příležitosti mužů a žen a požadavky týkajícími se jednotlivých rodinně politických opatření. Inkonzistence názorů a preferencí poukazuje na to, že existuje jistý konflikt vztah mezi rodinnými a profesními ambicemi, ale též mezi preferencemi v rodinném a genderovém kontextu. Snahy o prosazení lepších podmínek pro harmonizaci rodinných a profesních rolí prostřednictvím vyrovnanější dělby práce mezi partnery nutně v ČR i v SR narážejí na vysokou míru akceptace stávajícího stavu velkou částí veřejnosti, kdy alespoň v určité fázi rodinného cyklu (v době rané péče o děti) je preferován a převládá komplementární model dělby rolí partnerů.

Kombinace rodiny a zaměstnání by měla na celospolečenské úrovni vést k dosažení několika základních cílů: v oblasti zaměstnanosti k její míře (zejména v případě žen) požadované v zájmu udržitelného rozvoje, v porodnosti k její míře odpovídající populačnímu klimatu a v oblasti rovných příležitostí mužů a žen k funkční míře dělby rolí a rovnoprávnosti životních podmínek. Ani jedna ze sledovaných zemí nedosahuje v těchto oblastech úrovně často požadované na národní úrovni (porodnost) či doporučené pro země EU (zaměstnanost žen, rovnost příležitostí). Proto jsme analyzovali některé souvislosti harmonizace rodiny a zaměstnání, jak z hlediska strukturálních podmínek, tak z hlediska chování rodičů nejmenších dětí a jejich preferencí. Česká a slovenská společnost mají v oblasti rodinného chování a genderových vztahů stále podstatně více shodného, ale ani zjištěné rozdíly nejsou nevýznamné. Není např. bez zajímavosti, že Slovensko, považované (i vlastními obyvateli) donedávna za vývojově spíše dohánějící více západně orientované české země, vykazuje některé více (post)modernistické rysy než ČR.

Sledované země se od sebe liší v řadě dílčích podmínek pro sladování rodiny a zaměstnání. Nicméně navzdory odlišnostem v koncepci a v některých opatřeních rodinná politika spolu s dalšími veřejnými politikami v obou zemích ve výsledku podmiňuje obdobné chování českých a slovenských rodičů malých dětí. Podobně lze hodnotit také shody a rozdílnosti i výsledné působení podmínek na trhu práce a v přístupu zaměstnavatelů. Lze z toho odvodit, že dílčí snahy o lepší podmínky sladování nevedou k žádoucímu výsledku, nejsou-li součástí komplexnějšího přístupu.

- 1 Jakkoliv se to zdá být vzhledem k vyšší míře religiozity a některých tradičnějších postojů Slováků oproti více „západním“ Čechům nelogické, k obdobnému zjištění došli už v roce 2001 M. Tuček et al. (2003).
- 2 S výrokem určitě nebo spíše souhlasí v ČR 71 % mužů a 57 % žen, na Slovensku je to 49 % a 37 %. Nečekaně vysoké podíly souhlasících mohou být ovlivněny tím, že jsou dotázáni rodiče nejmenších dětí, kteří pro danou fázi rodinného cyklu často preferují komplementární dělbu rolí partnerů.
- 3 CN = koeficient kontingence měří míru závislosti nprminálních znaků.
- 4 Koeficienty kontingence dosahovaly v ČR hodnoty v rozmezí 0,38 až 0,55 a v SR to bylo 0,31 až 0,48 na hladině významnosti 0,000. To bylo podrobněji sle-

dováno, ale zde není prostor pro detailnější uvedení výsledků (viz Höhne et al., 2010).

- 5 V době konání výzkumu byla maximální zákonná délka rodičovské dovolené 3 roky v ČR i v SR. Tato možnost bývá většinou matek využívána.
- 6 Podle OECD Family Database je umístováno do zařízení denní péče o děti různého typu v ČR 2,2 % dětí do 3 let, zatímco v SR jsou to 3 %. U tříletých dětí jsou podíly umístěných dětí 58,3 % v ČR a 62,9 % v SR.
- 7 V době výzkumu tzv. „třířychlostní“ rodičovská dovolená neexistovala, jen se o ní diskutovalo.
- 8 V SR zůstává 20 % žen doma, mnohé jako nezaměstnané, v ČR jen 7 %; na kratší úvazek jich pracovalo v SR 6 %, ale v ČR 29 %; naopak na celý úvazek nastoupilo na Slovensku 63 % matek, zatímco v ČR 52 %.

Literatura:

- Fučík, P. - Chromková Manea, B. V rozporu, či jednotní? Postoje párů k opatřením prorodinné politiky v ČR. *Sociální studia*, 2008, roč. 5, č. 2, s. 69-87.
- Höhne, S. *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. Praha: VÚPSV, 2008.
- Höhne, S. et al. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, 2010.
- Kocourková, J. Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let. Pp. 107-127 in Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PFF, 2006.
- Kuchařová, V. Konfrontace názorů a preferencí s dnešním chováním na pozadí etap rodinného cyklu. Pp. 10-23 in *Rodinná politika a životní styl rodiny – jak rodiny zvládají rozpor mezi nároky rodinného života a nároky kladené společností (Sborník česko-německo-rakouské konference)*. 2008. http://www.rodiny.cz/f/image/fotkyNCR/sbornik_08.pdf
- Kuchařová, V. Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - strukturální a institucionální podmínky. *FÓRUM sociální politiky*, 2011, č. 6, s. 2.
- Mitchell, E. *Stav finanční podpory rodin s dětmi na Slovensku a v České republice v roce 2004 z evropské perspektivy*. Socioweb 1/2010. <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=334&lst=111>
- OECD Family Database. <http://www.oecd.org/social/family/database>
- Sirovátka, T. - Bartáková, H. Harmonizace rodiny a zaměstnání v ČR a role sociální politiky. Pp. 63-96. In Sirovátka, T. - Hora O. (ed.). *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. Brno: František Šalé-Albert, 2008.
- Slovensko v EU. Životné podmienky*. Bratislava: SŠÚ, 2008.
- Sladování pracovního a rodinného života v České republice. Praha: ČSÚ 2010. http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/sladowani_pracovniho_a_rodinneho_zivota_v_cr20110602
- Soukupová, E. *Who Supports Whom? Family Policy in Light of „New Social Risks“*. Socioweb 7-8/2008. http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/154_SocioWeb_07_08_English_Edition.pdf
- Steinhilber, S. Women's Views on Social Security Reform: Qualitative Survey. In E. Fultz, M. Ruck and S. Steinhilber (eds.). *The Gender Dimensions of Social Security Reforms in Central and Eastern*

Europe. Case Studies of the Czech Republic, Hungary and Poland. Budapest: ILO-CEE, 2003.

Steinhilber, S. *Gender and Post-socialist Welfare States in Central Eastern Europe. Family Policy Reforms in Poland and the Czech Republic Compared. Draft, for UNRISD Gender and Social Policy project.* 2005.

Svobodová, K. – Šťastná, A. *Rozdělení genderových rolí mezi rodiči malých dětí v České republice a na Slovensku.* Fórum sociální politiky, 2010, roč. 4, č. 4, s. 2-9. ISSN 1802-5854

Švarc, P. - Švarcová, N. *The Impact of Social and Tax Policies on Families with Children: Comparative Study of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia.* IES Working Paper 28/2007. IES FSV, Charles University, 2007. <http://ies.fsv.cuni.cz/sci/publication/show/id/3286/lang/cs>

Tuček, M. et al. *Jak se máte Slováci, ako sa máte Česi?: 10 let po rozchodu.* Praha: Median, 2003.

Datové soubory:

RZV2 - Rodina a zaměstnání - Mladá rodina. 2006: ženati, vdané (i opakovaně), v každé domácnosti jenom jeden z partnerů, věk obou partnerů v domácnosti 20-35 let, muži 50 %, ženy 50 %, 3/4 alespoň jedno dítě ve věku 3-7 let, 1/4 bez dětí. Velikost souborů: 500 respondentů v ČR a 503 v SR.

RZV3 - Rodina a zaměstnání - Rodiče dětí ve věku do 6ti let. 2006: oba manželé nebo nesezdání partneři žijící ve společné domácnosti, jeden z rodičů ve věku 30-40 let, 1/4 nejmladší dítě ve věku do 3 let, 3/4 nejmladší dítě ve věku 3 - 6 let, dotazování oba rodiče následně po sobě ve stejný den. Velikost souborů: 401 respondentů v ČR a 405 v SR.

Autorka působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., a rodinnou problematiku výzkumně sleduje dlouhodobě.